

Reflections of War and Terrorism in the Mesopotamian Region (Case Study: Novel *Unity Will Not Die*)

Mohammad Rezaei¹

Mohammad Nabi Ahmadi²

Maryam Rahmati Torkashvand³

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the social, cultural, and political challenges in “contemporary Mesopotamia” and examines the pivotal role of “love” and “resistance” in confronting the destructive phenomena of “war” and “terrorism” in the novel “Unity Will Not Die” by Saad Jarjis Said. The main objective is to analyze the author’s creative ways of representing these key concepts. The focus is on how symbolism is used, especially the placement of the Tigris River as a multifaceted symbol of collective memory, history, and identity, as well as the use of poetic language to depict lived experiences in the context of historical turmoil. The research analyzes the text of the novel with a descriptive-analytical approach and with reference to the literature of sustainability. The results show that love, embodied in the relationship between Maryam and Kamel, is the main driving force of individual and collective resistance to discrimination and social pressures. The Tigris River, as a lasting symbol of collective memory, bears witness to this love and resistance, reflecting people’s anger at injustices and their hope for the future. The author skillfully uses symbols such as water (memory), soil (roots and belonging), and the return of refugees (resistance to exile), to present a vivid and multi-layered picture of society. The final message of the novel highlights the ability of love, resistance, and hopes to overcome difficulties and achieve a better future, and emphasizes the importance of preserving human values in the midst of unrest.

Keywords: Resistance, Love, Mesopotamia, War, Terrorism, Contemporary Iraqi Novel.

1. Ph.D. student in Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran (Corresponding Author).
alimohammad150@yahoo.com
2. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.
mn.ahmadi217@yahoo.com
3. Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.
m.rahmati@razi.ac.ir

Mesopotamian Political Studies, 2025, Vol. 4, Issue 3, pp. 465-492.

Received: 21 September 2025, **Accepted:** 30 November 2025

Doi: 10.22126/mps.2025.12835.1099

Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

Extended Abstract

1. Introduction

This article provides an in-depth analysis of the social, cultural, and political challenges in “contemporary Mesopotamia” and examines the pivotal role of “love” and “resistance” in confronting the destructive phenomena of “war” and “terrorism” in the novel “Unity Will Not Die” by Saad Jarjis Said. The main objective is to analyze the author’s creative ways of representing these key concepts. The focus is on how symbolism is used, especially the placement of the Tigris River as a multifaceted symbol of collective memory, history, and identity, as well as the use of poetic language to depict lived experiences in the context of historical turmoil. The research analyzes the text of the novel with a descriptive-analytical approach and with reference to the literature of sustainability. The results show that love, embodied in the relationship between Maryam and Kamel, is the main driving force of individual and collective resistance to discrimination and social pressures. The Tigris River, as a lasting symbol of collective memory, bears witness to this love and resistance, reflecting people’s anger at injustices and their hope for the future. The author skillfully uses symbols such as water (memory), soil (roots and belonging), and the return of refugees (resistance to exile), to present a vivid and multi-layered picture of society. The final message of the novel highlights the ability of love, resistance, and hope to overcome difficulties and achieve a better future, and emphasizes the importance of preserving human values in the midst of unrest.

2. Methodology

Within the framework of interdisciplinary studies of literature and politics, literary texts created in conflict zones are considered as primary sources for understanding political actions from the perspective of lived experience and discursive resistance. This approach shows that literature is not simply a passive mirror, but itself becomes an active arena for challenging narratives of power and politics. By focusing on the axes of “love” and “resistance” in the novel, this research will fill the existing research gap in the analysis of war literature and its response to contemporary Mesopotamian political structures. The ultimate goal is to show how the novel introduces love as a vital force and a driving force for resistance against destructive political policies. This research seeks to answer the following questions: How does the novel “The Units of Death” depict the manifestations of love and resistance in the face of war and terrorism in Mesopotamia, using the symbol of the river and poetic language, and how do these two concepts intertwine and strengthen the power of hope and survival in the midst of destruction? And what is the main message of the novel “The Units of Death” regarding hope and survival in the context of destruction caused by war and terrorism in Mesopotamia, and how is this message conveyed through the representation of love and resistance in the story? This

research aims to deeply analyze the novel "The Units of Death" by Saad Jarjis Said, and to explore how love is represented in its various forms and its impact on the characters and the narrative. Also, this research examines the methods of resistance against war and terrorism and analyzes the key role of love as the driving force of this resistance in the structure of the novel. Next, by exploring the symbolism, especially the symbol of the "old river" and the poetic language of the work, a comprehensive analysis is made of how the concepts of love and resistance are conveyed and the novel's ultimate message about hope, survival, and human bonds in the midst of destruction.

3. Discussion

Saad Jarjis Said's novel, "They Will Not Die," is set within the historical and cultural geography of Mesopotamia, a land that has been the cradle of civilization, language, love, and resistance for millennia. This study shows that the author, relying on this heritage, builds his narrative not only in the context of contemporary war and terrorism in Iraq, but also in a deep connection with the historical memory of the land of the Tigris and Euphrates. In this novel, Mesopotamia is elevated from the level of a place to the level of a symbol; a symbol of the continuity of human life against the forces of destruction, and an arena where love and hope are revived in the midst of ashes and destruction. An analysis of the symbol of the Tigris in the work shows that the river represents the continuous flow of history and the collective memory of the people of Mesopotamia. The Tigris not only witnesses political and social developments, but also carries the silent voice of people who have repeatedly faced war, migration, and discrimination over the centuries. Using poetic language, the author introduces this river as the beating heart of the region; a heart that reflects the love of Maryam and Kamel and transforms it into an allegory of human connection amidst the flood of violence.

4. Conclusion and Suggestions

The Tigris River as a symbol of love and resistance: after the scene of the beating, the author says: "The river crosses the shore in anger; Because he is a witness of love, he feels guilt, and he is surrounded by sorrow, because he is the one who binds two hearts on the shore, one of them sings for the last, he dwells in complete darkness in the desert of Khufa and the end of the story. (Ibid.: 45) (The angry river is about to overflow its banks; because it is a witness to love and feels guilty, and its sorrow has seized it, because it was he who lured two hearts to its banks so that one would sing for the other. If it were not for him, Kamel would live in the desert of his fear and the story would be over. If it were not for him, the words of love would wither, and the letters of love would die inside the caves of fear and expectation.) These sentences introduce the Tigris River as a witness to love and resistance. The river is angry at the injustice done to Kamel and feels guilty that it caused this love. But at the same time, it knows that this love is worth preserving.

Love as a source of hope: The author says: “Kamel is absent from Mashhad al-Quraiyah, and his story is absent, it remains preserved in the books of the cliff that is reserved for everyone who strikes or insults Kamel; For he knows that this love is more sublime than to be killed, and that it is too late to end with blood shed and a faint sigh, for he has gone out of the ordinary.” (Ibid: 45) (Kamel disappears from the village scene, but his story does not disappear, it remains preserved in the abyssal notebooks that enmity with everyone who hit or insulted Kamel; for he knows that this love is more sublime than to be killed, and that it is too great to end with blood shed and a faint groan, because he has gone out of the ordinary.) Even after Kamel’s disappearance, the story of his and Mary’s love remains in the memory as a source of hope and inspiration. Their love shows that even in the darkest of circumstances, there is hope for the future.

بازتاب جنگ و تروریسم در منطقه بین‌النهرین (مطالعه موردی: رمان وحدها لا تموت)

علی محمد رضایی^۱

محمدنبی احمدی^۲

مریم رحمتی ترکاشوند^۳

چکیده

این مقاله به واکاوی عمیق چالش‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در بین‌النهرین معاصر می‌پردازد و نقش محوری عشق و مقاومت را در رویارویی با پدیده‌های ویرانگر جنگ و تروریسم در رمان وحدها لا تموت اثر سعد جرجیس سعید بررسی می‌کند. هدف اصلی تحلیل شیوه‌های خلاقانه نویسنده در بازنمایی این مفاهیم کلیدی است. تمرکز بر چگونگی استفاده از نمادگرایی، به‌ویژه قرار دادن رود دجله به‌عنوان نمادی چندوجهی از حافظه جمعی، تاریخ و هویت و همچنین بهره‌گیری از زبان شاعرانه برای به تصویر کشیدن تجربه‌های زیسته در بستر آشفتگی‌های تاریخی است. پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استناد به ادبیات پایداری، متن رمان را تجزیه و تحلیل کرده است. نتایج نشان می‌دهد عشق که در رابطه مریم و کامل تجسم یافته، نیروی محرک اصلی مقاومت فردی و جمعی در برابر تبعیض‌ها و فشارهای اجتماعی است. رود دجله به‌عنوان نماد پایدار حافظه جمعی، شاهد این عشق و مقاومت بوده و خشم مردم از بی‌عدالتی‌ها و امیدشان به آینده را بازتاب می‌دهد. نویسنده با استفاده ماهرانه از نمادهایی چون آب (حافظه)، خاک (ریشه و تعلق) و بازگشت آوارگان (مقاومت در برابر تبعید)، تصویری زنده و چندلایه از جامعه ارائه می‌دهد. پیام نهایی رمان توانایی عشق، مقاومت و امید در غلبه بر مشکلات و دستیابی به آینده‌ای بهتر را برجسته می‌سازد و بر اهمیت حفظ ارزش‌های انسانی در بحبوحه ناآرامی‌ها تأکید می‌کند.

واژه‌های کلیدی: مقاومت، عشق، بین‌النهرین، جنگ، تروریسم، رمان معاصر عراق.

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول).

alimohammad150@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

mn.ahmadi217@yahoo.com

۳. استادیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

m.rahmati@razi.ac.ir

۱. مقدمه

در چارچوب مطالعات میان‌رشته‌ای ادبیات و سیاست، متون ادبی خلق شده در مناطق درگیری، به‌عنوان منابع اصلی برای درک کنش‌های سیاسی از منظر تجربه زیسته و مقاومت گفتمانی در نظر گرفته می‌شوند. این رویکرد نشان می‌دهد که ادبیات صرفاً آینه‌ای منفعل نیست، بلکه خود به عرصه‌ای فعال برای به چالش کشیدن روایت‌های قدرت و سیاست تبدیل می‌شود. این پژوهش با تمرکز بر محورهای عشق و مقاومت در رمان *وحدها لا تموت*، شکاف تحقیقاتی در زمینه تحلیل ادبیات جنگ و واکنش آن به ساختارهای سیاسی معاصر بین‌النهرین را پر خواهد کرد. هدف نهایی نشان دادن این است که این رمان چگونه عشق را به‌عنوان نیروی حیاتی و محرک مقاومت در برابر سیاست‌های ویرانگر سیاسی معرفی می‌کند.

این پژوهش به دنبال پاسخ به پرسش‌های زیر است:

چگونه رمان *وحدها لا تموت* با بهره‌گیری از نماد رودخانه و زبان شاعرانه، جلوه‌های عشق و مقاومت را در مواجهه با جنگ و تروریسم در بین‌النهرین به تصویر می‌کشد؟
این دو مفهوم چگونه درهم‌تنیده شده‌اند و نیروی امید و بقا را در دل ویرانی‌ها تقویت می‌کنند؟

پیام اصلی رمان *وحدها لا تموت* در خصوص امید و بقا در بستر ویرانی‌های ناشی از جنگ و تروریسم در بین‌النهرین چیست و چگونه این پیام از طریق بازنمایی عشق و مقاومت در داستان منتقل می‌شود؟

این پژوهش با هدف تحلیل عمیق رمان *وحدها لا تموت* اثر سعد جرجیس سعید، به واکاوی چگونگی بازنمایی عشق در اشکال گوناگون آن و تأثیر آن بر شخصیت‌ها و روایت می‌پردازد. همچنین، این تحقیق به بررسی روش‌های مقاومت در برابر جنگ و تروریسم و تحلیل نقش کلیدی عشق به‌عنوان نیروی محرک این ایستادگی در ساختار رمان می‌پردازد. در ادامه، با کاوش در نمادگرایی، به‌ویژه نماد رودخانه قدیمی و زبان شاعرانه اثر، چگونگی انتقال مفاهیم عشق و مقاومت و پیام نهایی رمان در خصوص امید، بقا و پیوندهای انسانی در دل ویرانی‌ها مورد تحلیل جامع قرار می‌گیرد.

۲. پیشینه پژوهش

خلعتبری (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی اسطوره سیاه گالش در ادبیات کهن ایران و بین‌النهرین»، به بررسی تطبیقی اسطوره «سیاه‌گالش» در باورهای عامیانه مازندران و گیلان با اسطوره‌های مشابه در ادبیات کهن بین‌النهرین می‌پردازد. نویسنده سیاه‌گالش را به‌عنوان خدای وحش، چوپانان، طبیعت و موجودی نیمه‌انسان-نیمه‌حیوان معرفی می‌کند که نماد ارواح جنگلی است و توانایی یاری‌رسانی به انسان‌ها در رسیدن به آرزوهایشان را دارد. او با استفاده از روش تحلیلی، فرضیه مشابهت کارکردی این اسطوره را در دو حوزه جغرافیایی و زمانی متفاوت ایران و بین‌النهرین مورد مذاقه قرار می‌دهد.

رضایی و سعیدی (۱۳۹۷) در مقاله «تحلیل توصیفی اقلیم یا شهرهای جنوب در ادبیات داستانی جنگ»، به بررسی پیوند ادبیات داستانی اقلیمی جنوب و ادبیات جنگ می‌پردازند و دسته‌بندی‌های پیشین داستان‌نویسی جنوب (صنعتی و کارگری، دریا و روستا) را با افزودن گرایش نوشتن از جنگ تکمیل می‌کند. نویسندگان نشان می‌دهند که چگونه مضامینی چون ایثار، ویرانی‌های جنگ، رنج آوارگان و مهاجرت ادبیات اقلیمی را با موضوع جنگ گره زده است و به‌طور خاص، به بازنمایی شهرهای کلیدی خرمشهر (به‌عنوان نماد مقاومت و حماسه)، اهواز و آبادان در روایت‌های داستانی جنگ می‌پردازند.

کازمی (۱۳۹۹) در مقاله «جلوه‌های ادبیات مقاومت در رمان الوقائع الغریبه فی اختفاء سعید أبی‌النحس المتشائل امیل حبیبی»، به بررسی جلوه‌های پایداری و مقاومت در یکی از مهم‌ترین آثار امیل حبیبی، پیشگام ادبیات مقاومت فلسطین، می‌پردازد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، رمان مذکور را واکاوی کرده و نشان می‌دهد که حبیبی در این اثر، تاریخ مسئله فلسطین از سال ۱۹۴۸ تا ۱۹۷۴ را به تصویر کشیده است؛ یافته‌های تحقیق تأکید دارد که مضامینی چون اشغال فلسطین، هویت فلسطینی، وابستگی به سرزمین، نقش زن در مبارزه و مقاومت مسلحانه به‌شکلی منسجم و ادبی در این رمان تجلی یافته و بدین ترتیب این اثر به‌عنوان یکی از نمونه‌های بارز ادبیات مقاومت عربی معاصر معرفی می‌شود.

میرحق جو لنگرودی و علی‌نژاد چمازکتی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «عشق به وطن در ادبیات مقاومت با الگوبرداری از سردار دل‌ها شهید قاسم سلیمانی»، با رویکرد توصیفی-تحلیلی،

مفهوم عشق به وطن را به‌عنوان یکی از درون‌مایه‌های اصلی شعر و نثر معاصر بررسی کرده و با الهام از شخصیت سردار شهید قاسم سلیمانی، نماد آزادگی، ایمان و شجاعت، نشان داده‌اند که وطن‌دوستی می‌تواند نیرویی الهام‌بخش برای حفظ هویت فرهنگی و مقاومت در برابر تهدیدها باشد. در این تحلیل، وطن به‌عنوان سرمایه‌ای معنوی و اخلاقی معرفی شده که در سیر ادبیات مقاومت نقش بنیادین دارد و شهادت سردار سلیمانی والاترین تجلی از عشق صادقانه به وطن و فداکاری در راه آن دانسته شده است.

همچنین مطالبی جسته‌و‌گریخته در رابطه با سعد جرجیس سعید در سایت‌های مختلف اینترنتی به چشم می‌خورد. آنچه مدنظر این پژوهش بوده این است که تا کنون در رابطه با موضوع پژوهش حاضر، «عشق و مقاومت بین‌النهرین در بستر جنگ و تروریسم در رمان *وحدها لا تموت*»، هیچ پژوهشی صورت نگرفته و پژوهش پیش‌رو کاری نو و تازه است. این پژوهش بر شخصیت‌پردازی دقیق نویسنده تمرکز کرده و مضامین مهمی چون عدالت، آزادی، استبداد، عشق و خیانت در جامعه عراق را بررسی می‌کند. هدف اصلی نیز درک بهتر پیچیدگی‌های روانی و اجتماعی شخصیت‌ها و پیامدهای سیاسی آن‌ها از طریق تحلیل الگوهای شخصیتی در رمان است.

۳. سعد جرجیس سعید و رمان *وحدها لا تموت*

سعد جرجیس الجبوری، متولد ۱۹۷۹ در عراق، شاعری توانا، منتقدی زبردست و استاد دانشگاهی برجسته است که از دل روستاهای نزدیک دجله و دوران سخت حصر اقتصادی برخاسته و تجربه‌های عمیق زندگی روستایی و اجتماعی‌اش را به‌زیبایی در تاروپود اشعارش تنیده و همزمان با فعالیت‌های دانشگاهی و مسئولیت‌های اجرایی در دانشگاه‌ها و مجامع ادبی، حضوری فعال در رویدادهای فرهنگی ملی و بین‌المللی داشته و آثار ادبی و نقدی متعددی از خود به جای گذاشته که نشان‌دهنده ارتباط ناگسستنی او با سرزمین مادری و تعهدش به زبان و ادبیات عرب است (سعید، ۲۰۲۴: ۳).

یکی از رمان‌های او *وحدها لا تموت* است. وی در این رمان سفری به اعماق خاطرات و تأملات یک راوی را به تصویر می‌کشد که به زادگاه خود در کنار رود دجله بازمی‌گردد. او در این سفر، خاطرات کودکی از جمله کشف جسد یک سرباز اعدام‌شده و غرق شدن یک کودک را مرور می‌کند. این حوادث تلخ پرسش‌هایی دربارهٔ خشونت، مرگ و بی‌رحمی طبیعت را در

ذهن او زنده می‌کند. رمان به تصویرسازی دوران اشغال شهر می‌پردازد و تأثیرات مخرب جنگ بر زندگی مردم، نابودی شهر و درد و رنج بازماندگان را به نمایش می‌گذارد. رود دجله، به‌عنوان نمادی محوری، نه تنها یک مکان جغرافیایی بلکه نمادی از زندگی، خاطرات، هویت و تاریخ مردم منطقه است. رمان مملو از شخصیت‌هایی است که هر یک به‌نوعی درگیر مسائل و مشکلات جامعه خود هستند. نویسنده با زبانی شاعرانه و تصاویری زنده، به مضامین مهمی همچون جنگ، خشونت، از دست دادن، هویت، نوستالژی و امید می‌پردازد و خواننده را به تفکر درباره مسائل انسانی و اجتماعی وامی‌دارد.

۴. بستر تاریخی-اجتماعی بین‌النهرین در دوران معاصر و رمان وحدها لا تموت

از منظر جامعه‌شناسی ادبیات، جریان مقاومت عراق به‌مثابه «میدان عمل» بوردیویی، آثار ادبی را به ابزاری برای کسب «سرمایه فرهنگی» و تقویت روایت ملی در برابر استیلا تبدیل می‌کند. در این چارچوب، بین‌النهرین به «فضای تولید معنا» پی‌بدل می‌شود که در آن سنت‌های حماسی برای مشروعیت‌بخشی به همبستگی اجتماعی در دوران بحران به کار می‌روند (خضری، ۱۹۶۷: ۱۰۵).

در چارچوب مطالعات پسااستعماری، ادبیات مقاومت عراق تلاش می‌کند تا با گفتمان‌های مسلط استعماری و ساختارهای قدرت جهانی مقابله کند. این آثار، اغلب با بهره‌گیری از تکنیک‌های روایت معکوس، سعی در بازپس‌گیری صدا و نفی نگاه خیره قدرت‌های خارجی دارند که تاریخ و هویت عراق را ساده‌انگارانه و از منظر خود تعریف کرده‌اند. در این رویکرد، ادبیات به محملی برای بازنگری هویت ملی تبدیل می‌شود، هویتی که هم از تهاجمات تاریخی (مثل حملات تیمور یا اشغال‌های مدرن) آسیب دیده و هم از تنش‌های درونی فرقه‌ای و قومی رنج می‌برد؛ بنابراین، ادبیات مقاومت وظیفه دارد ضمن حفظ یکپارچگی در روایت مبارزه، شکاف‌های هویتی داخلی را نیز به‌شکلی آشتی‌جویانه یا انتقادی به تصویر بکشد (الجبوری، ۲۰۰۹: ۱۱).

علاوه بر این، نویسندگان در این حوزه اغلب با چالش پسابحران دست‌وپنجه نرم می‌کنند؛ یعنی پس از پایان رسمی درگیری‌های نظامی، ادبیات باید به بازنمایی پیامدهای بلندمدت جنگ، فروپاشی نهادهای اجتماعی و بحران اخلاقی ناشی از خشونت سیستمی بپردازد. این موضوع سبب می‌شود ادبیات مقاومت عراق از رویکرد حماسی صرف فاصله گرفته و به‌سوی ادبیات تأملی و تراژیک حرکت کند که در آن، قهرمان دیگر لزوماً یک مبارز پیروز نیست، بلکه فردی است که

تلاش می‌کند انسانیت خود را در ویرانه‌های مادی و معنوی بین‌النهرین حفظ کند. این ادبیات نقشی حیاتی در فرایند یادآوری فعال و جلوگیری از فراموشی جمعی رنج‌های ناشی از بی‌ثباتی‌های ژئوپلیتیک منطقه ایفا می‌کند (السموری، ۲۰۰۶: ۵۸).

ادبیات مقاومت عراق که ریشه‌های آن در تاریخ و حماسه‌های بین‌النهرین نهفته است (کاظمی و یوسفی، ۱۴۰۱: ۹۳) به‌عنوان ابزاری فرهنگی برای پاسداری از هویت ملی در برابر اشغال‌ها و ظلم‌ها عمل می‌کند و منعکس‌کننده عشق به وطن و ایستادگی مردم است (حاتمی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۷). در این ادبیات، بین‌النهرین نماد تمدن پایدار است و عشق به آن به‌عنوان نیروی محرک اصلی، مقاومت‌های فردی و جمعی در برابر ویرانی را به‌شکلی انسانی بازنمایی کرده و به‌عنوان نیرویی برای بقا و امید در شرایط جنگ و تروریسم ظهور می‌کند (ناجی، ۱۹۷۱: ۱۰۲).

۵. بررسی و تحلیل

۵-۱. تأثیر جنگ و ناامنی بر هویت، معنا و خاطره

در صفحات نخستین رمان به این عبارت برمی‌خوریم که بر از دست دادن هویت دلالت می‌کند: «من صَوَّبِ ذَلِكَ الْمَكَانَ الَّذِي لَا اسْمَ وَلَا طَعْمَ لَهُ» (سعید، ۲۰۲۴: ۷). یعنی از سوی آن مکانی که نه نامی دارد و نه طعمی. این عبارت، فراتر از اشاره به یک مکان جغرافیایی ویران‌شده، استعاره‌ای قدرتمند از بی‌هویتی و فقدان معنا در شرایط جنگ و تروریسم است. زمانی که انسان‌ها نه تنها خانه‌های خود بلکه ارزش‌ها، باورها و پیوندهای هویتی خود را نیز از دست می‌دهند، در چنین «مکان بی‌نام و بی‌طعمی» سرگردان می‌شوند.

در همان ابتدای کتاب نویسنده می‌گوید: «حَمَلْتَنِي الْأَمَاكِنُ الْبَعِيدَةَ كَثِيرًا مِنْ الْأُظْمَاءِ وَأَرْسَلْتَنِي» (همان: ۷). یعنی مکان‌های دور مرا با تشنگی بسیار حمل کردند و فرستادند که نه تنها به آوارگی و تبعید اشاره دارد، بلکه بیانگر بار سنگین خاطرات و تجربیات تلخ است که آوارگان با خود حمل می‌کنند. عطش در اینجا نماد اشتیاق به بازگشت به خانه، زندگی عادی و هویت ازدست‌رفته است. فرستاده شدن به مکانی ناآشنا به معنای گسستن از ریشه‌ها و قرار گرفتن در فضایی بیگانه است.

نویسنده در این رمان با تأکید مکرر بر رودخانه‌ها به‌ویژه دجله، آن‌ها را فراتر از نماد زندگی و استمرار، به حافظان خاطرات و پیونددهندگان نسل‌ها تبدیل می‌کند. رود دجله که در فرهنگ

بین‌النهرین نقشی حیاتی در شکل‌گیری تمدن، اقتصاد و هویت داشته، در این رمان، شاهدی بر تاریخ و استمرار است. عباراتی چون «أَجْمَلُ لُغَاتِ الْحَيَاةِ» (همان: ۷) (زیباترین زبان‌های زندگی) و «أَعْدَبُ صَوْتٍ يَسَافِرُ فِي صَحَائِفِ الْوُجُودِ» (همان‌جا) (دل‌نشین‌ترین صدایی که در صفحات وجود سفر می‌کند) نشان‌دهنده این است که رودخانه بخشی جدایی‌ناپذیر از هویت و فرهنگ مردم است، حتی در میان بحران‌ها.

تأکید بر اصالت و پایداری رودخانه در عبارات «هذا ماؤها القديم» (همان: ۸) (این آب کهن اوست) و «هذه دجلة» (همان‌جا) (این دجله است) بر اصالت و پایداری رودخانه در برابر تغییرات و نابودی تأکید دارند. در جهانی که همه‌چیز در حال دگرگونی و فروپاشی است، دجله همچنان پابرجاست و یادآور تاریخ و هویت است.

عباراتی از روایت نشان از تشنگی رنج، غربت و از دست دادن امید است. عبارات «ظماً السفر، ظماً الغربية، ظماً الحياة، ظماً المزدحمة بال طيورنا» (همان: ۸) (تشنگی سفر، تشنگی غربت، تشنگی زندگی، تشنگی انبوه از پرندگان ما) فراتر از بیان رنج، به از دست دادن امید و احساس تنهایی اشاره دارند. تشنگی زندگی نماد از دست دادن انگیزه و امید به آینده است. تشنگی پرازدحام نیز به معنای احساس تنهایی عمیق، حتی در میان جمعیت است؛ گویی فرد آواره حتی در میان دیگران نیز احساس غربت و انزوا می‌کند.

خاطرات کودکی در این رمان به‌مثابه پناهگاه و تصویر آرمانی است. خاطرات کودکی در کنار رودخانه نه تنها نماد دوران صلح و آرامش بلکه تصویری آرمانی از زندگی در ذهن راوی هستند. این تصویر به او کمک می‌کند تا در برابر سختی‌ها مقاومت کند و امید خود را حفظ نماید. در مجموع می‌توان گفت در رمان وحدها لا تموت، جنگ هویت مکان و معنای زندگی را ویران می‌کند، اما خاطرات و نمادهای فرهنگی لنگرگاهی برای بازگشت به اصالت و پایداری باقی می‌مانند. رودخانه دجله نه تنها شاهد تاریخ و فرهنگ است، بلکه نمادی از زندگی، استمرار و حافظی برای خاطرات جمعی در برابر تهاجم بی‌هویتی ناشی از جنگ است. پذیرش گذشته تلخ و واگذاری آن به جریان رودخانه نشان‌دهنده فرایند التیام و حرکت به سوی آینده‌ای است که در آن، امید از میان ویرانی‌ها سر برمی‌آورد.

۲-۵. تأثیرات جنگ و ناامنی بر جامعه و فرهنگ مردم منطقه

جنگ و ناامنی زخمی عمیق بر پیکره جامعه و فرهنگ مردم منطقه بر جای می‌گذارد که با از بین بردن زیرساخت‌ها، مهاجرت اجباری، تضعیف نهادهای اجتماعی و فرهنگی و ایجاد زخم‌های روانی عمیق، هویت و همبستگی جمعی را هدف قرار می‌دهند. «جنگ کارکرد اشیا و مفاهیم را دگرگون می‌کند» (برزوئی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۸). در جایی از رمان، نویسنده می‌گوید: «حین تکتسی الأمکنة بالرعب، ویكون الحزن سید المکان لا ینازعه شیء سواه، تتنفي وظائف الأشياء...» (سعید، ۲۰۲۴: ۵) (وقتی مکان‌ها از وحشت پوشیده می‌شوند و اندوه حاکم بی‌رقیب می‌شود، کارکرد چیزها از بین می‌رود). این بدان معناست که در شرایط ترس و اندوه فراگیر، حتی اشیا و برای زندگی ضروری‌اند، معنای خود را از دست می‌دهند. رود دجله که نماد زندگی است، با وجود پرچم‌های سیاه و دست‌های جنایتکار بر ساحلش، دیگر آن رودخانه آرام و پر از زندگی گذشته نیست.

ترس و مرگ به بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی روزمره تبدیل می‌شوند. نویسنده می‌نویسد: «... زمن أن تفکر بأنک إن لم تمت الیوم فإنک ستموت غدا... زمن أن تفکر بالموت أكثر من تفکیرک بالحیة...» (همان: ۵) (زمانی که فکر می‌کنی اگر امروز نمیری، فردا خواهی مرد... زمانی که به مرگ بیشتر از زندگی فکر می‌کنی...). این حالت روانی انسان‌ها را از لذت بردن از زندگی بازمی‌دارد و تنها دغدغه آن‌ها بقا می‌شود.

جنگ با تخریب زیرساخت‌ها و ایجاد جنایات، اعتماد را در جامعه از بین می‌برد و جای آن را با ترس، سوءظن و کینه‌های دیرینه پر می‌کند. «جنگ اعتماد بین انسان‌ها را از بین می‌برد» (روانستان و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۵). به نقل از اسماعیل می‌خوانیم: «کلنا خائون کلنا مذنبون، کلنا لا نستحق أن نشرب من الماء المطهر، لأننا ترکناه مع القتلة وجها لوجه» (سعید، ۲۰۲۴: ۶) (همه ما خائیم، همه ما گناهکاریم، همه ما لیاقت نوشیدن آب مطهر را نداریم، زیرا آن را رودررو با قاتلان رها کردیم). این جمله نشان‌دهنده عمق احساس گناه و بی‌اعتمادی است که جنگ در جامعه ایجاد می‌کند.

آنچه از رمان در این باره می‌توان استنباط کرد این است که جنگ و ناامنی کارکرد اشیا و مفاهیم را دگرگون، ترس و مرگ را به عناصر جدایی‌ناپذیر زندگی تبدیل می‌کند و اعتماد بین

افراد جامعه را از بین می‌برد. آوارگی و مهاجرت اجباری پیامد مستقیم جنگ است که باعث آشنا شدن مردم با واژه‌هایی تلخ مانند تبعید، پناهندگی و آوارگی می‌شود و بافت اجتماعی و فرهنگی جوامع را از هم می‌گسلد.

۳-۵. نقش ادبیات در بازتاب این واقعیت‌ها

ادبیات بستری برای بیان عمیق‌ترین احساسات و تجربیات انسانی است. نویسنده با توصیف جزئیات صحنه‌های هولناک و احساسات شخصیت‌ها، تلاش می‌کند تا تأثیرات روانی جنگ را به خواننده منتقل کند. صحنهٔ سربازانشان در سواحل که صدای رودخانه را خفه می‌کنند (همان: ۵) تصویری قدرتمند از سرکوب و وحشت است. ادبیات حافظهٔ یک ملت را زنده نگه‌می‌دارد. نویسنده در بخشی از رمان با یادآوری فجایع جنگ، تلاش می‌کند تا این وقایع فراموش نشوند: «أخذوا الناس بالغدر وأغروهم بالعفو، أرواح عراقية نقيه تطير علی ضفاف دجلة، وأجساد عراقية طاهرة تستقر في قاعها» (همان: ۶) (مردم را با حیله گرفتند و به عفو فریب دادند، ارواح پاک عراقی بر ساحل دجله پرواز می‌کنند و اجساد پاک عراقی در قعر آن آرام می‌گیرند). این تذکر، یادآور مسئولیت ما در قبال نسل‌های آینده است. ادبیات ابزاری برای اعتراض و انتقاد از خشونت و بی‌عدالتی است. نویسنده با به تصویر کشیدن رنج مردم و جنایات جنگ، به‌طور ضمنی، خشونت و بی‌عدالتی را محکوم می‌کند.

۴-۵. تصویرسازی جنگ و تروریسم در رمان

صحنهٔ کیسه حاوی لباس‌های نظامی آغشته به خون و نامه‌ای از یک فرد اعدام‌شده (همان: ۷) در ابتدای رمان، تصویری تکان‌دهنده و قدرتمند از خشونت و مرگ است که خواننده را بلافاصله با واقعیت‌های تلخ جنگ روبه‌رو می‌کند. این صحنه نشان‌دهندهٔ هدفمند بودن و بی‌رحمی در جنگ است. توصیف سربازانشان بر سواحل که صداها را خفه می‌کنند و پرچم‌های سیاهشان بر ساحل دجله، فضایی از رعب و وحشت را ایجاد می‌کند. این تصویر نشان‌دهندهٔ حضور قدرتمند و سرکوبگر نیروهای نظامی و تروریستی در منطقه است.

۵-۵. تحلیل تأثیرات روانی و اجتماعی تروریسم بر شخصیت‌ها و محیط رمان

نویسنده در آغاز رمان احساس گناه عمیقی را بیان می‌کند: «لن أسامح نفسي لأنني تسللت إلى أسرار الميتين... لماذا تَبَشَّتْ أسرار ذلك المسافر بعد أن نبش القاتلون رأسه بالرصاص...» (همان: ۲) (هرگز خود را نخواهم بخشید که به اسرار مردگان سرک کشیدم... چرا اسرار آن مسافر را نبش کردم، پس از آنکه قاتلان سرش را با گلوله نبش کردند...). این احساس گناه نشان‌دهنده بار روانی سنگینی است که تروریسم بر افراد جامعه تحمیل می‌کند.

تروریسم آینده را تیره‌وتار می‌کند. نویسنده به از دست رفتن «سایه‌های شهر»، «عطر سواحل» و «آرزوهای کودکی» (همان: ۵-۶) اشاره می‌کند. این از دست دادن بیانگر ناامیدی عمیقی است که در جامعه حاکم می‌شود.

جنگ باعث بی‌اعتمادی و ترس می‌شود. مردم از یکدیگر دوری می‌کنند و از بیان عقاید خود می‌ترسند. همان‌طور که در رمان آمده، «لا یكونون مسکونین بالندی، ولا بالشفق الذي یفترش الماء» (همان: ۶) (آن‌ها با شبم و شفق که آب را می‌پوشاند مسکون نمی‌شوند).

۵-۶. چگونگی بازتاب واقعیت‌های خشن در بستر داستان

رود دجله، همان‌طور که اشاره شد، نماد زندگی، حافظه و امید است. اما در زمان جنگ، همین رودخانه نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد و شاهد خشونت می‌شود. این تضاد تأثیر جنگ را عمیق‌تر نشان می‌دهد.

نویسنده از طریق ترکیب واقعیت‌های تلخ جنگ با عناصر شاعرانه و خیالی، داستانی گیرا و تأثیرگذار خلق می‌کند. این رویکرد به او اجازه می‌دهد تا فراتر از گزارش صرف وقایع، به عمق احساسات و تجربیات انسانی بپردازد. زبان شاعرانه و توصیفات دقیق نویسنده خواننده را به دنیای داستان می‌برد و باعث می‌شود تا بتواند با شخصیت‌ها و احساسات آن‌ها همذات‌پنداری کند.

۵-۷. معرفی روابط عاشقانه اصلی و فرعی در رمان

۵-۷-۱. رابطه اصلی

مریم و کامل: این رابطه قلب تپنده داستان است. عشق آن‌ها در مواجهه با موانع اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد. در جایی از رمان، کامل به مریم می‌گوید: «یا مریم! تزوجینی، وأعدك وأعد

الجميع أنني سأهجر الأهل كلهم، سأتبرأ من القوم، سأتمني إلى مكان تريدن، أو يريد أهلك» (همان: ۴۱) (ای مریم، با من ازدواج کن! به تو و به همه قول می‌دهم که همه خانواده‌ام را ترک خواهم کرد، از قومم اعلام براثت خواهم کرد، به مکانی که تو می‌خواهی یا خانواده‌ات می‌خواهند تعلق خواهم داشت.) این تلاش کامل برای ترک قوم خود و پذیرش شرایط مریم، نشان‌دهنده عمق عشق اوست.

۵-۷-۲. رابطه فرعی

نویسنده به سابقه روابط بین غجر و دختران روستا اشاره می‌کند: «العجر ثروة الفرح والغرام والجنس المدخر في أطراف القرى، كلهم لا شأن لهم إلا بيت كامل، خيمته يتراكم حولها الثائرون...» (همان: ۴۵) (غجر! ثروت شادی، عشق و جنسیت ذخیره شده در حاشیه روستاها هستند، همه کاری جز خانه کامل ندارند، خیمه‌اش توسط انقلابیون احاطه شده است.) اگرچه جزئیات این روابط ذکر نشده، اما وجود آن‌ها نشان می‌دهد که عشق و روابط انسانی همیشه بخشی از بافت اجتماعی این منطقه بوده است، هرچند با چالش‌های خاص خود.

در رمان وحدها لا تموت، عشق مریم و کامل به عنوان یک رابطه اصلی در دل موانع اجتماعی و فرهنگی ریشه می‌دواند و تلاش کامل برای عبور از این محدودیت‌ها، عمق این عشق را به نمایش می‌گذارد. در کنار این عشق اصلی، اشاره به روابط فرعی غجر و دختران روستا نشان می‌دهد که عشق و روابط انسانی همواره در این منطقه وجود داشته‌اند. با این‌همه، این روابط در بستر جنگ و تروریسم با چالش‌های خاص خود مواجه می‌شوند و مقاومت در برابر این چالش‌ها خود نوعی مبارزه برای حفظ انسانیت و امید در دل بحران است.

۵-۸. تحلیل چگونگی شکل‌گیری، بقا و رشد عشق در شرایط دشوار

عشق مریم و کامل در فضایی شکل می‌گیرد که تعلق به قوم «کیولی» (غجر) با تحقیر همراه است. مادر مریم به او می‌گوید: «کامل (الکیولی) الوسخ القدر، یرید أن یکون نسینا کیف تجراً علی ذلك؟» (همان: ۴۳) (کامل (غجر) کثیف و آلوده، می‌خواهد داماد ما شود، چگونه جرئت کرده است؟) این مخالفت شدید، نه تنها عشق آن‌ها را از بین نمی‌برد، بلکه مریم را مصمم‌تر می‌کند: «سأتزوجه، ولو کلفني الأمر أن أهرب معه» (همان‌جا). (با او ازدواج خواهم کرد، حتی اگر مجبور شوم با او فرار کنم).

ارادهٔ مریم برای فرار با کامل و تلاش کامل برای انسان بودن و خارج شدن از قاموس غجر (همان: ۴۱) نشان‌دهندهٔ تلاش برای بقای عشق در دنیایی است که آن‌ها را نمی‌پذیرد. کامل می‌خواهد آینده‌ای مشترک بسازد که در آن بتوانند آزادانه زندگی کنند.

پس از ضرب‌وشتم کامل، عشق مریم نه تنها کمرنگ نمی‌شود، بلکه عمیق‌تر می‌گردد. او با ایمان به عشق واقعی می‌گوید: «فقد آمنت أن الحب الحقيقي لن يستطيع أهل الأرض كلهم أن يمحوه» (همان: ۴۵). (زیرا ایمان داشت که عشق واقعی را تمام اهل زمین نمی‌توانند نابود کنند.) این جمله نشان‌دهندهٔ رشد عشق او فراتر از درد و رنج است. رود دجله نیز در این میان به‌عنوان شاهدی بر این عشق و مکانی برای حفظ خاطراتشان عمل می‌کند.

۵-۸-۱. نقش عشق به‌عنوان نیرویی برای امید و انسانیت در برابر ظلم

در جهانی که پر از نفرت و تحقیر است، عشق مریم و کامل پناهگاهی امن برای آن‌هاست. آن‌ها در عشق یکدیگر معنایی برای ادامهٔ زندگی و امید به آینده می‌یابند. تلاش کامل برای انسان شدن و رهایی از محدودیت‌های قوم خود مستقیماً با عشق به مریم گره خورده است. عشق انگیزهٔ اصلی او برای تلاش با هدف تغییر و یافتن جایگاهی شرافتمندانه در جامعه است. حتی در صحنهٔ خشونت‌آمیز ضرب‌وشتم کامل، نویسنده اشاره می‌کند که رود دجله شاهد عشق و حکایت پاکی است: «النهر له حديث لا يفقهه إلا الحالمون، حينما كان الناس يضربون كاملاً، كان ينادي: أنا شاهد على لقاء الحب، وحكاية النقاء» (همان: ۴۴-۴۵). (رودخانه سخنی دارد که فقط رؤیایرذازان آن را درک می‌کنند، زمانی که مردم کامل را می‌زدند، فریاد می‌زد: من شاهد دیدار عشق و حکایت پاکی هستم.) این یادآوری نشان می‌دهد که عشق، حتی در دل تاریک‌ترین وقایع، نمادی از انسانیت باقی می‌ماند.

عشق مریم، حتی پس از ضرب‌وشتم شدید کامل، مانع از تسلیم شدن کامل به ناامیدی می‌شود. رود دجله با شستن خون او، فرصتی برای زندگی دوباره به او می‌دهد و عشق آن‌ها را زنده نگه می‌دارد. این عشق نیروی مقاومت در برابر نابودی است.

در نهایت، رمان وحدها لا تموت به‌زیبایی نشان می‌دهد که عشق، حتی در میان ویرانی جنگ، تبعیض‌های اجتماعی و مخالفت‌های شدید، می‌تواند شکوفا شود، بقا یابد و به نیرویی قدرتمند برای امید، حفظ انسانیت و مقاومت در برابر ظلم تبدیل گردد. این عشق نوری است که حتی در تاریک‌ترین شب‌ها نیز می‌درخشد.

در رمان *وحدها لا تموت*، عشق مریم و کامل نه تنها در دل تحقیرها و مخالفت‌های شدید شکوفا می‌شود، بلکه با اراده و ایمان راسخ بقا یافته و رشد می‌کند. این عشق که رود دجله شاهد پاکی آن است، به نیرویی قدرتمند برای امید، انسانیت و مقاومت در برابر ظلم تبدیل می‌شود و به عنوان نوری در تاریک‌ترین شب‌های جنگ و تبعیض می‌درخشد. این عشق انگیزه کامل برای تغییر و یافتن جایگاهی شرافتمندانه در جامعه است و به مریم نیز قدرت می‌دهد تا در برابر نامالیقات ایستادگی کند.

۵-۸-۲. انواع مقاومت

در این بخش، به انواع مقاومت پرداخته می‌شود که شامل «مقاومت فردی و جمعی» است:

الف: مقاومت فردی

مقاومت روانی و درونی: همان‌طور که در رمان آمده است، نویسنده می‌گوید: «أغیب أغیب عن هذه الأحجار، أغیب أغیب عن هذا الزمن، لأفتح نوافذ الزمن القديم فأرى حمام تجعل الأيام مسكونة بالهديل...» (همان: ۶). (خود را از این سنگ‌ها، از این زمان غایب می‌کنم تا پنجره‌های زمان گذشته را بگشایم و کبوترانی را ببینم که روزها را با همهمه پر می‌کنند...). این غیبت از واقعیت تلخ و پناه بردن به دنیای خاطرات، یک استراتژی بقای روانی است. نویسنده با این کار، از خود در برابر فشارهای زمانه محافظت می‌کند.

مقاومت روانی و درونی نیز در این رمان به چشم می‌خورد. این نوع مقاومت به صورت در آغوش گرفتن و بوسیدن ایمن توسط ضحی در کنار رودخانه آشکار می‌شود. این عمل فراری از واقعیت تلخ و چنگ زدن به خاطرات و احساسات قدیمی است. «راكضاً نحو القارب... حزن ضحی وقبلها... وشعر بأن الماء وحيتها قد امتزجا» (همان: ۱۸۱).

مقاومت در برابر فراموشی: بر اساس نوشته نویسنده، «أكثرنا بطولة من يُثير خلفه سحائب من الغبار...» (همان: ۷). (قهرمان‌ترین ما کسی است که ابرهایی از غبار پشت سر خود برانگیزد...). بسیار گویاست. این غبار نمادی از رد پای هویت و خاطرات است. نویسنده با ثبت این خاطرات، تلاش می‌کند تا آن‌ها را از گزند فراموشی نجات دهد. این خود یک عمل مقاومت است.

همچنین در مقاومت در برابر فراموشی، دجله نقشی محوری در حفظ خاطرات و جلوگیری از فراموش شدن آن‌ها ایفا می‌کند که منعکس‌کننده تلاش‌های ایمن در ثبت اثر خاطرات است: «في عصر العودة... دجلة يشعر بالرضا وهو يرسل العائدين إلى شاطئ الأمان» (همان: ۱۸۲).

مقاومت در برابر یأس: اشاره نویسنده به «الأحلام البعيدة» (رؤیاهای دور) و «الأمانی المستحيلة» (همان‌جا) (آرزوهای غیرممکن) نکته بسیار مهمی است. حتی در شرایطی که امید کم است، این رؤیاهای مانند شعله‌های کوچک، اراده برای ادامه زندگی را روشن نگاه می‌دارند. این تلاش برای حفظ امید، خود یک شکل قدرتمند از مقاومت در برابر ناامیدی است.

این نوع از مقاومت در بازگشت ضحی تجلی می‌یابد که همزمان است با لحظه‌ای که «اشجار الروح تکاد ان تجف» (همان: ۱۸۹). این عبارت بیانگر حالت یأس و ناامیدی است که بر ایمن چیره شده است. بازگشت ضحی جرقه‌ای از امید است که زندگی را به روح او بازمی‌گرداند: «ما أروع عودة ضحی في هذا الوقت... أشجار الروح تكاد ان تجف» (همان: ۱۸۰).

ب: مقاومت جمعی

مقاومت فرهنگی: قوم کولی (عجر) به‌زیبایی این نوع مقاومت را به نمایش می‌گذارند. آن‌ها با «حفظ موسیقی، رقص، داستان‌ها و سبک زندگی خود، هویتی منسجم در برابر جامعه‌ای که آن‌ها را طرد می‌کند، ایجاد می‌کنند» (جهانی و حاتمی، ۱۳۹۷: ۴۲). نویسنده می‌گوید: «إنهم العجر أنفسهم الذين نسّمیهم نحن: (الکیولیة)، الذين یأتون ومعهم أدوات الفرح والحزن التي تخرج القرى من مألوفها» (سعید، ۲۰۲۴: ۸). آن‌ها همان غریب‌هایی هستند که ما آن‌ها را کولی می‌نامیم، که با خود ابزارهای شادی و غم را می‌آورند که روستاها را از حالت عادی خارج می‌کند. این ابزارهای شادی و غم که همان فرهنگ آن‌هاست، سرمایه‌ای برای مقاومتشان محسوب می‌شود.

مقاومت در برابر خشونت: صحنه ضرب‌وشتم کامل نقطه اوج این موضوع است. سکوت قوم عجر، اگرچه انفعالی است اما نشان‌دهنده فشاری است که بر آن‌ها وارد می‌شود تا در برابر خشونت سکوت کنند. اما مداخله مؤذن روستا با فریاد «حرام علیکم، هذا إنسان، ما جریمته» (همان: ۴۵) (وای بر شما، او انسان است، جرمش چیست؟)، مقاومت جمعی را علیه ظلم سازمان‌یافته، حتی به‌طور موقت، نشان می‌دهد. این مداخله شهادتی جمعی را طلب می‌کند.

مقاومت در برابر ظلم اجتماعی: کامل نمونه بارز این مقاومت است. او در جایی از رمان که می‌گوید: «أريد أن أخرج من قاموس العجبر، أريد أن أكون إنساناً...» (همان: ۴۱) (می‌خواهم از قاموس عجر بیرون بیایم، می‌خواهم انسان باشم...)، مبارزه‌ای است علیه کلیشه‌ها و تبعیض‌های اجتماعی. او می‌خواهد ارزش خود را به‌عنوان یک فرد، نه بر اساس تعلقات قبیله‌ای‌اش، ثابت کند.

۹-۵. نقش زنان و مردان در این مقاومت

زنان عمدتاً در مقاومت درونی، حفظ فرهنگ از طریق موسیقی و داستان و نماد ایستادگی در برابر سنت‌های اجتماعی (مانند مریم) نقش دارند. مردان، مانند کامل، نماد مقاومت فردی برای اثبات جایگاه در برابر تبعیض اجتماعی‌اند. مقاومت جمعی علیه بی‌عدالتی نیز با اقدام شجاعانه شخصیت‌هایی مانند مؤذن روستا، که برای دفاع از انسانیت قیام می‌کند، به تصویر کشیده می‌شود.

۹-۵-۱. مقاومت در برابر یأس، فراموشی و تلاش برای حفظ هویت و فرهنگ

رود دجله نقشی کلیدی در حفظ حافظه ایفا می‌کند: «ما زال النهر غاضباً؛ لأن ذاكرة القرية تثقلها حكايات الذين عشقوا من العجر، وتزوجوا من العجر، وظلوا يتسابقون كهولاً وشباباً إلى خيامهم، دون أن يُنكر عليهم أحد، فلماذا قامت قيامة القرية حين أحب عجري فتاة من القرية» (همان: ۴۵). (رودخانه هنوز خشمگین است؛ زیرا خاطره روستاها را حکایت کسانی که عاشق عجرها شدند، سنگین کرده است و با عجرها ازدواج کردند و پیر و جوان به خیمه‌هایشان می‌رفتند، بدون اینکه کسی آن‌ها را انکار کند، پس چرا قیامت روستا برپا شد وقتی یک عجر عاشق یک دختر از روستا شد). رودخانه شاهد عشق‌های گذشته و حال است و خشمگین از تبعیض و فراموشی. این خشم خود نوعی مقاومت در برابر بی‌عدالتی تاریخی است.

۹-۵-۲. نقش ادبیات و خاطرات

عمل نوشتن نویسنده اوج مقاومت در برابر فراموشی است. او با ثبت داستان کامل و مریم و همچنین خاطرات دوران کودکی و زندگی در روستا، تلاش می‌کند تا هویت و فرهنگ مردمی را که در حال فراموشی‌اند زنده نگه‌دارد. این رمان خود به یادگار و نمادی از این مقاومت تبدیل می‌شود.

به‌طور خلاصه، رمان *وحدها لا تموت* تصویری چندوجهی از مقاومت ارائه می‌دهد: از گریزهای روانی فردی تا مبارزات فرهنگی جمعی، و از عشق به‌عنوان نیروی محرک تا خاطراتی که هویت را زنده نگه می‌دارند. همه این‌ها با هم تصویری قدرتمند از تلاش برای بقا و حفظ انسانیت در برابر ناملایمات را شکل می‌دهند.

۵-۱۰. چگونگی تبدیل عشق به نیروی محرک مقاومت و بالعکس

همان‌طور که قبلاً اشاره شد، کامل با صراحت می‌گوید: «أريد أن أخرج من قاموس العجز، أريد أن أكون إنساناً...» (همان: ۴۱). (می‌خواهم از قاموس عجز بیرون بیایم، می‌خواهم انسان باشم...). این خواسته او برای انسان بودن، مستقیماً با عشقش به مریم گره خورده است. او می‌خواهد از کلیشه‌ها رها شود تا بتواند با مریم، زندگی شرافتمندانه‌ای داشته باشد. عشقش انگیزه او برای مبارزه با تبعیض است.

مقاومت در برابر ظلم عشق را تقویت می‌کند. نویسنده پس از صحنه ضرب‌وشتم کامل می‌گوید: «كانت مریم تعلم أن النهر وحده هو الذي يحفظ ذاكرة حبهما... فقد آمنت أن الحب الحقيقي لن يستطيع أهل الأرض كلهم أن يمحوهم» (همان: ۴۵) (مریم می‌دانست که تنها رودخانه است که حافظه عشق آن‌ها را حفظ می‌کند... زیرا ایمان داشت که عشق واقعی را تمام اهل زمین نمی‌توانند نابود کنند). این ایمان مریم به عشقش، در واقع نوعی مقاومت در برابر تسلیم شدن مقابل ناامیدی و ظلم است. او باورش را به عشق از دست نمی‌دهد و همین به او نیرو می‌دهد تا به حمایت از کامل ادامه دهد.

۵-۱۱. بررسی لحظاتی که این دو مفهوم به هم گره می‌خورند

صحنه ضرب‌وشتم کامل: نویسنده این صحنه چنین توصیف می‌کند: «نالعجر ثروة الفرح والغرام والجنس المدخر في أطراف القرى، كلهم لا شأن لهم إلا بيت كامل، خيمته يتراكم حولها التائرون، ويتراكب الذين يحملون أوتادهم وعصيهم، بلا تعب يقضون على كامل، فيتسابقون على ضربه، وقومه ينظرون، كل من يدافع عنه سيكون شريكاً له في الجريمة، فيكتفون بالفرح، وتكتفي نساؤهم بالعويل والصراخ كامل جسد من الدماء، من لا شأن له يريد أن يكون له شأن، ومن لا بطولة له يريد أن تكون له بطولة على جسد ملقى على الأرض» (همان: ۴۵) (عجز ثروت شادی و عشق و شهوت ذخیره‌شده در

اطراف روستاهاست، همه فقط با خانه کامل کار دارند، خیمه‌اش توسط انقلابیون احاطه شده است و کسانی که تیرها و عصاهای خود را حمل می‌کنند، بدون زحمت، کامل را دستگیر می‌کنند و برای زدنش مسابقه می‌دهند. و قومش نگاه می‌کنند؛ هر کس از او دفاع کند، شریک جرم خواهد بود. پس فقط تماشا می‌کنند، و زانانشان فقط شیون و فریاد می‌زنند. کامل جسدی از خون است، کسی که کاری ندارد می‌خواهد کاری داشته باشد، و کسی که قهرمانی ندارد می‌خواهد روی جسدی که روی زمین افتاده قهرمان شود. در این لحظه، عشق مریم (که در متن به آن اشاره نشده، اما در پس‌زمینه داستان حضور دارد) به نیرویی خاموش اما قوی تبدیل می‌شود که او را از تسلیم شدن بازمی‌دارد. او می‌داند که حتی اگر نتواند به‌طور فیزیکی از کامل دفاع کند، می‌تواند با ایمانش به عشق از او حمایت کند.

رود دجله به‌عنوان نماد عشق و مقاومت: پس از صحنه ضرب‌وشتم، نویسنده می‌گوید: «یکاد النهر یعبر شاطئه غضباً؛ لأنه شاهد علی الحب یشعر بالذنب، ویحیط به الأسی لأنه هو الذي أغری قلبین علی شاطئه لیغنی أحدهما للآخر، لولاه لظل کامل یسکن فی صحراء خوفه واتتهت الحکایة، لولاه لذبلت کلمات الغرام، وماتت حروف الحب داخل كهوف الخوف والترقب» (همان: ۴۵). (نزدیک است رودخانه خشمگین ساحلش را درنوردد؛ زیرا شاهد عشق است و احساس گناه می‌کند. و اندوه او را فراگرفته است؛ زیرا او بود که دو قلب را در ساحلش فریفت تا یکی برای دیگری آواز بخواند. اگر او نبود کامل در صحرای ترسش زندگی می‌کرد و داستان تمام می‌شد. اگر او نبود کلمات عشق پژمرده می‌شدند و حروف عشق در داخل غارهای ترس و انتظار می‌مردند.) این جملات رود دجله را شاهدی بر عشق و مقاومت معرفی می‌کند. رودخانه از ظلمی که بر کامل روا داشته شده خشمگین است و احساس گناه می‌کند که باعث این عشق شده است. اما در عین حال، می‌داند که این عشق ارزش حفظ کردن را دارد.

در ادامه، باید به نقش عشق در تقویت اراده برای ادامه مبارزه و مقاومت اشاره کرد.

عشق به‌عنوان منبع امید: نویسنده می‌گوید: «یغیب کامل عن مشهد القرية، ولا تغیب حکایتها، تظل محفوظة فی دفاتر الجرف الذي خاصم کل من ضرب أو شتم کاملاً؛ لأنه یعی أن هذا الحب أسمى من أن یقتل، وأجل من أن یتتهی بدم یراق وأئین خافت، فقد خرج عن المألوف» (همان: ۴۵). (کامل از صحنه روستا غایب می‌شود، اما داستانش غایب نمی‌شود. در دفترهای پرتگاهی که با

هرکس که کامل را زد یا دشنام داد دشمنی کرد، محفوظ می‌ماند؛ زیرا می‌داند که این عشق والاتر از آن است که کشته شود، و بزرگ‌تر از آن است که با خونی که ریخته می‌شود و ناله‌ای خفیف پایان یابد؛ زیرا از حد معمول خارج شد.) حتی پس از ناپدید شدن کامل، داستان عشق او و مریم به‌عنوان یک منبع امید و الهام‌بخش در یادها باقی می‌ماند. عشق آن‌ها نشان می‌دهد که حتی در تاریک‌ترین شرایط، امید به آینده وجود دارد.

عشق به‌عنوان عاملی برای حفظ ارزش‌ها: نویسنده می‌گوید: «کانت مریم تعلم أن النهر وحده هو الذي يحفظ ذاكرة حبهما، وأنه وحده من رضي بالحب، وإبتهج باللقاء، فظلت تحدثه، وتحمله أشواقها لغائب لا يعود... فقد آمنت أن الحب الحقيقي لن يستطيع أهل الأرض كلهم أن يمحوه» (همان: ۴۵). (مریم می‌دانست که تنها رودخانه حافظه عشق آن‌ها را حفظ می‌کند، و او تنها کسی است که به عشق راضی بود و از دیدار خوشحال شد؛ پس با او صحبت می‌کرد و اشتیاق‌هایش را برای غایبی که باز نمی‌گردد، با خود حمل می‌کرد... زیرا ایمان داشت که عشق واقعی را تمام اهل زمین نمی‌توانند نابود کنند.) ایمان مریم به عشق نشان می‌دهد که عشق ارزشی والا و انکارناپذیر است. او با حفظ این عشق، در واقع از ارزش‌های انسانی و اخلاقی دفاع می‌کند. این نمونه‌ها نشان می‌دهد که چگونه عشق و مقاومت در رمان *وحدها لا تموت* به هم گره خورده‌اند و یکدیگر را تقویت می‌کنند. عشق به مقاومت انگیزه می‌بخشد، و مقاومت عشق را عمیق‌تر و پایدارتر می‌کند. این تقاطع به داستان، لایه‌ای عمیق‌تر و معنادارتر می‌بخشد.

۱۲-۵. تحلیل شخصیت‌ها

الف. کامل

انگیزه‌ها (رهایی از کلیشه‌ها): در جایی از رمان، کامل به مریم می‌گوید: «أريد أن أخرج من قاموس العجبر، أريد أن أكون إنساناً، أريد أن يكون لي بيت صغير وسط قرية ما، كرهت السكن في أطراف القرى» (همان: ۴۱). (می‌خواهم از قاموس غجر بیرون بیایم، می‌خواهم انسان باشم، می‌خواهم خانه‌ای کوچک در وسط یک روستا داشته باشم، از زندگی در حاشیه روستاها متنفرم.) این جمله به‌وضوح نشان می‌دهد که کامل می‌خواهد از حاشیه‌نشینی و تحقیر رها شود و به‌عنوان یک انسان برابر زندگی کند.

چالش‌ها (تبعیض): کامل می‌گوید: «الناس يحتقرونني بلا ذنب، أنا أكثر غيراً منهم، أنا أكثر شرفاً من أشرفهم، كلهم يذكر حينما اقترب ذلك السمين من إحدى أخواتي صفحته حتى أنزلت عقاله إلى الأرض، أنا لست (کیولیا)» (همان‌جا). (مردم مرا بی‌گناه تحقیر می‌کنند، من غیرتمندتر از آن‌ها هستم، من شریف‌تر از شریف‌ترین آن‌ها هستم، همه یادشان هست وقتی آن مرد چاق به یکی از خواهرهایم نزدیک شد، سیلی به او زدم تا عمامه‌اش را به زمین انداختم، من (کولی) نیستم.) این جملات، عمق تبعیضی را نشان می‌دهند که کامل با آن روبه‌روست و او را به شدت آزرده می‌کند.

ب. مریم

انگیزه‌ها (حفظ عشق): نویسنده می‌گوید: «كانت مریم تعلم أن النهر وحده هو الذي يحفظ ذاكرة جبهما، وأنه وحده من رضي بالحب، وابتهج باللقاء، فظلت تحدته، وتحمله أشواقها لغائب لا يعود، تنظر حينما اجتمع الناس على كامل، لكن روعة الماضي أنستها وجع اللحظة فقد آمنت أن الحب الحقيقي لن يستطيع أهل الأرض كلهم أن يمحوه» (همان: ۴۵). (مریم می‌دانست که تنها رودخانه است که حافظه عشق آن‌ها را حفظ می‌کند، و او تنها کسی است که به عشق راضی بود و از دیدار خوشحال شد؛ پس با او صحبت می‌کرد و اشتیاق‌هایش را برای غایبی که باز نمی‌گردد، با خود حمل می‌کرد. نگاه می‌کرد وقتی مردم دور کامل جمع شدند، اما شکوه گذشته درد لحظه را از یادش برد؛ زیرا ایمان داشت که عشق واقعی را تمام اهل زمین نمی‌توانند نابود کنند.) این جملات نشان می‌دهد که مریم به عشق خود ایمان دارد و می‌خواهد آن را در برابر هر چیزی حفظ کند. در آخرین بخش، به تحلیل زبان و نمادگرایی پرداخته می‌شود.

آب (رود دجله) نماد حافظه و هویت: نویسنده می‌گوید: «ما زال النهر غاضباً؛ لأن ذاكرة القرى تتقلها حكايات الذين عشقوا من العجر، وتزوجوا من العجر، وظلوا يتسابقون كهولاً وشباباً إلى خيامهم، دون أن يُنكر عليهم أحد، فلماذا قامت قيامة القرية حين أحب عجري فتاة من القرية» (همان: ۴۵). (رودخانه هنوز خشمگین است؛ زیرا خاطره روستاها را حکایت کسانی که عاشق عجرها شدند، سنگین کرده است و با عجرها ازدواج کردند و پیر و جوان به خیمه‌هایشان می‌رفتند، بدون اینکه کسی آن‌ها را انکار کند. پس چرا قیامت روستا برپا شد وقتی یک عجر عاشق یک دختر از روستا شد.) این جملات نشان می‌دهند که رود دجله شاهد تمام وقایع تاریخی است و حافظه جمعی مردم را در خود دارد. خشم رودخانه نشان می‌دهد که او از بی‌عدالتی و تبعیض خشمگین است.

خاک نماد ریشه و تعلق: نویسنده می‌گوید: «هذا المكان مكاني، وهذا الغناء الذي أودعته لدى الجرف ما زال نابضا بالحنين» (همان: ۷). (اینجا مکان من است و این آوازی که در کنار پرتگاه به ودیعه گذاشتم، هنوز با حسرت می‌تپد.) این جملات نشان می‌دهد که شخصیت‌ها به خاک خود تعلق دارند و می‌خواهند در آنجا بمانند. حسرت برای گذشته نشان می‌دهد که آن‌ها ریشه‌های خود را فراموش نکرده‌اند.

ضحی نماد احیای امید: بازگشت ضحی در «اشجار الروح تکاد ان تجف» (همان: ۱۸۰) نمادی از احیای امید و شروع دوباره است. ضحی به عنوان یک شخصیت می‌تواند نمادی از عشق، زندگی و آرزوهای ازدست‌رفته باشد که با بازگشتش بار دیگر جان می‌گیرند.

اشجار الروح (درختان روح) نماد وضعیت روحی و روانی: این عبارت نمادی از وضعیت روحی و روانی افراد جامعه است. خشک شدن این درختان نشان‌دهنده یأس، ناامیدی و از دست رفتن انگیزه است. در مقابل، آبیاری و احیای آن‌ها نماد بازگشت امید و شادی به زندگی است.

العجرا (کولی‌ها) نماد فرهنگ و هویت: بازگشت عجرها و ترانه‌هایشان نمادی از احیای فرهنگ و هویت است. عجرها به عنوان بخشی از جامعه با فرهنگ و رسوم خاص خود، نمادی از تنوع فرهنگی و غنای جامعه‌اند. بازگشت آن‌ها به معنای پذیرش و احترام به این تنوع است.

العائدون (بازگشتگان) نماد مقاومت در برابر تبعید و بی‌عدالتی: بازگشت آوارگان به وطن نمادی از مقاومت در برابر تبعید و بی‌عدالتی است. این بازگشت نشان‌دهنده امید به ساختن آینده‌ای بهتر و زندگی در صلح و آرامش است.

الماء (آب) نماد تطهیر و تجدید: در آغوش گرفتن ضحی در کنار آب نمادی از تطهیر و تجدید است. آب می‌تواند نمادی از پاک شدن از غم‌ها و رنج‌های گذشته و شروع دوباره باشد.

۶. نتیجه‌گیری

رمان وحدها لا تموت اثر سعد جرجیس سعید در چارچوب جغرافیای تاریخی و فرهنگی بین‌النهرین شکل می‌گیرد؛ سرزمینی که از هزاره‌های پیش، مهد تمدن، زبان، عشق و مقاومت بوده است. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که نویسنده با تکیه بر این میراث، روایت خود را نه فقط در بستر جنگ و تروریسم معاصر عراق بلکه در پیوندی عمیق با حافظه تاریخی سرزمین دجله و فرات بنا

می‌کند. بین‌النهرین در این رمان، از سطح مکان به مرتبه نماد ارتقا می‌یابد؛ نمادی از تداوم حیات انسانی در برابر نیروهای نابودی و عرصه‌ای که عشق و امید در دل خاکستر و ویرانی احیا می‌شود. تحلیل نماد دجله در اثر نشان می‌دهد که رودخانه نماینده جریان پایدار تاریخ و حافظه جمعی مردم بین‌النهرین است. دجله نه تنها شاهد تحولات سیاسی و اجتماعی بلکه حامل صدای خاموش مردمانی است که در طی قرون، بارها با جنگ، مهاجرت و تبعیض مواجه شده‌اند. نویسنده با بهره‌گیری از زبان شاعرانه، این رود را به مثابه قلب تپنده منطقه معرفی می‌کند؛ قلبی که عشق مریم و کامل را در خود منعکس کرده و آن را به تمثیلی از پیوند انسانی در میان سیلاب خشونت تبدیل می‌سازد.

پژوهش حاضر نشان داد که بازنمایی عشق در رمان، در پیوندی ناگسستگی با جغرافیای بین‌النهرین معنا می‌یابد. عشق نه نیرویی مجرد بلکه امتداد همان حیات مقاومی است که از دل تمدن‌های باستانی تا امروز این منطقه را زنده نگاه داشته است. در این بستر، مقاومت شخصیت‌ها همچون بازخوانی آیین باززایش میان‌رودان جلوه می‌کند؛ تلاشی برای زنده ماندن در جغرافیایی که همواره میان ویرانی و آفرینش در نوسان بوده است.

نمادهای خاک، آب و بازگشت ریشه‌ها در تحلیل این اثر نشان می‌دهند که سعید آگاهانه از عناصر بومی و فرهنگی عراق و بین‌النهرین بهره گرفته تا مفهوم مقاومت را از محدوده فردی فراتر ببرد و آن را به مقاومت فرهنگی و تاریخی بدل سازد. بدین ترتیب، حفظ هویت، زبان و خاطره جمعی مردم منطقه به منزله بنیادی برای استمرار زندگی و بازسازی معنای عشق و امید تفسیر می‌شود.

در نهایت، این پژوهش نتیجه می‌گیرد که وحدها لا تموت بازتابی چندوجهی از روح بین‌النهرین است؛ روحی که در هر عصر، میان آتش جنگ و آب دجله، میان مرگ و تولد، عشق را چون نیروی التیام و مقاومت زنده می‌دارد. اثر سعد جرجیس سعید نه صرفاً داستانی از عشق در زمانه آشوب بلکه بیانی هنرمندانه از توان بازسازی انسان بین‌النهرینی است؛ انسانی که در دل تاریخ و تمدن، با اتکا به عشق و حافظه جمعی، در برابر تباهی می‌ایستد و از دل ویرانی زندگی را از نو معنا می‌کند.

منابع

الف) فارسی

- برزوئی، مریم؛ علوی مقدم، مهیار؛ رحیمی، مهدی. (۱۳۹۸). «بررسی مؤلفه‌های مینی‌مال جنگ در پیرمرد بر سر پل ارنست همینگوی و واکاوی تطبیقی آن در ادبیات مینی‌مال دفاع مقدس». *ادبیات پایداری*، ۱۱(۲۱)، ۷۹-۱۱۲. <https://doi.org/10.22103/jrl.2010.2606>
- جهانی، محمدتقی؛ حاتمی، مهناز. (۱۳۹۷). «بررسی بن‌مایه‌های فکری در رمان گنجشک‌ها خدا را می‌فهمند». *سومین همایش ملی زبان، ادبیات و بازشناسی مشاهیر و مفاخر*. <https://civilica.com/doc/894935>
- حاتمی، ندا؛ کافی، غلامرضا؛ متحدپور، علی اصغر. (۱۴۰۱). «مروری بر شعر پایداری ترکیه». *زبان و فرهنگ ملل*، ۹(۹)، ۲۵۷-۲۸۴. https://lcn.journals.miu.ac.ir/article_7979.html
- روانستان، علی محمد؛ امیری، احمد؛ بصیری، محمدصادق. (۱۳۹۸). «بررسی ویژگی‌های ساختاری و محتوایی در نامه‌های آزادگان جنگ تحمیلی». *ادبیات پایداری*، ۱۱(۲۰)، ۶۱-۹۶. <https://doi.org/10.22103/jrl.2019.2465>
- غلامشاهی، احلام؛ شرفی، ساسان؛ شکرآمیز، منصوره. (۱۴۰۲). «استعاره‌های جنگ بر بستر فرهنگ (مطالعه موردی کتاب وقتی مهتاب گم شد)». *زبان‌شناخت*، ۱۴(۱)، ۹۹-۱۷۱. <https://doi.org/10.30465/ls.2022.42104.2069>
- قاسمی اصفهانی، نیکو؛ دادور، ایلمیرا. (۱۴۰۲). «کاربست نظریه دریافت بر تحلیل مفهوم جنگ در رمان هرس». *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، ۲۱(۶۸)، ۱۲۷-۱۵۱. <https://literature.ihss.ac.ir/Article/42562/FullText>
- کاظمی، فاطمه. (۱۳۹۹). «جلوه‌های ادبیات مقاومت در رمان الوقائع الغریبه فی اختفاء سعید ابی النحس المشائل امیل حبیبی». *دومین همایش ملی ادبیات مقاومت با محوریت شهید عالی‌مقام سپهبد قاسم سلیمانی، بجنورد*. <https://civilica.com/doc/1263623>
- میرحقی‌جو لنگرودی، سعیده؛ علی‌نژاد چمازکتی، فاطمه. (۱۳۹۹). «عشق به وطن در ادبیات مقاومت با الگوپذیری از سردار دل‌ها شهید قاسم سلیمانی». *دومین همایش ملی ادبیات مقاومت با محوریت شهید عالی‌مقام سپهبد قاسم سلیمانی، بجنورد*. <https://civilica.com/doc/1263651>
- کاظمی، سمیه؛ یوسفی، محمدرضا. (۱۴۰۲). «بازتاب مسائل اجتماعی در رمان دفاع مقدس دهه ۸۰ و ۹۰ بر اساس نظریه لوسین گلدمن». *جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، ۱۴(۲)، ۴۵-۵۸. <https://doi.org/10.22059/jsal.2023.92666>

ب) عربی

- جاسم، منیف سعد؛ الاحمدی، محمدنبی (۲۰۲۴). «أنماط الشخصیات فی رواية وحدها لا تموت للکاتب العراقي: سعد جرجیس سعید». *مجلة الجامعة العراقية*، ۲۶۹-۲۷۷.

- الجبوری، عمادالدين. (٢٠٠٩). فلسفة المقاومة العراقية وأزمة الأخلاق الأمريكية، عراق: التحالف الوطني العراقي.
- خضري، عباس. (١٩٦٧). أدب المقاومة، قاهره: دارالكتب العربي للطباعة والنشر.
- سعيد، سعد جرجيس. (٢٠٢٤). وحدها لا تموت، طبعة الأولى، عراق: شمس للنشر والإعلام.
- السموري، محمد. (٢٠٠٦). قراءة في أدب المقاومة العراقية، مجلة ديوان العرب.
- عبدالقادر، فاروق. (٢٠٠٣). في الرواية العربية المعاصرة، كتاب الهلال.
- ناجي، علوش. (١٩٧١). المقاومة الفلسطينية الواقع والتوقعات، بيروت: منشورات الدراسات العربية.

References

- Abd al-Qadir, F. (2003). *In modern Arabic fiction*, Kitab al-Hilal. [In Arabic].
- Barzoi, M.; Alavi Moghaddam, M. & Rahimi, M. (2019). "A Study of the Minimal Elements of War in Ernest Hemingway's *The Old Man on the Bridge* and Its Comparative Analysis in the Minimal Literature of Sacred Defense". *Persistence Literature*, 11(21), 79-112. [In Persian]. <https://doi.org/10.22103/jrl.2010.2606>
- Gholamshahi, A.; Sharafi, S. & Shekaramiz, M. (2023). "Metaphors of War in the Context of Culture (Case Study of the Book *When the Moonlight Was Lost*)". *Linguistics*, 14(1), 99-171. [In Persian]. <https://doi.org/10.30465/lis.2022.42104.2069>
- Hatami, N.; Kafi, G. R. & Mohadhatpour, A. A. (2022). "A review of Turkish Resistance poetry". *Language and Culture of Nations*, 5(9), 257-284. [In Persian]. https://lcn.journals.miu.ac.ir/article_7979.html
- Al-Jubouri, I. D. (2009). *The philosophy of Iraqi resistance and the crisis of American ethics*, Iraq: Al-Tawaf al-Wadiq al-Iraq. [In Arabic].
- Jahani, M. T. & Hatami, M. (2018). "A Study of the Intellectual Themes in the Novel *Sparrows Understand God*". *Third National Conference on Language, Literature and Recognition of Celebrities and Honorees*. [In Persian]. <https://civilica.com/doc/894935>
- Jasem, M. S. & Al-Ahmadi, M. N. (2024). "The styles of characters in the narrative of *Al-Wahha al-Mutut* by the Iraqi writer: Saad Jarjis Saeed". *Journal of Al-Jamaa al-Iraqiyah*, 269-277. [In Arabic]. <https://www.mabdaa.edu.iq/wp-content/uploads/2024/10/26>
- Kazemi, F. (2020). "Effects of Resistance Literature in the Novel *Al-Waqa'e Al-Ghariba Fi Ikhtafaa'* of Saeed Abi Al-Nahas Al-Mutsha'el Amil Habibi". *The Second National Conference on Resistance Literature Focusing on the Shahid Qasem Soleimani*, Bojnourd. [In Persian]. <https://civilica.com/doc/1263623>
- Kazemi, S. & Yousefi, M. R. (2023). "Reflection of Social Issues in the Holy Defense Novel of the 1980s and 1990s Based on Lucien Goldman's Theory". *Sociology of Art and Literature*, 14(2), 45-58. [In Persian]. <https://doi.org/10.22059/jsal.2023.92666>
- Khuzri, A. (1967). *The literature of resistance*, Cairo: Dar al-Kutb al-Arabi for printing and publishing. [In Arabic].
- Mirhaqjo Langroodi, S. & Alinejad Chamazketi, F. (2010). "Love of the Homeland in Resistance Literature with the Role Model of the Commander of Hearts, Martyr General Qasem Soleimani". *The*

Second National Conference on Resistance Literature Focusing on the Shahid Qasem Soleimani, Bojnourd. [In Persian]. <https://civilica.com/doc/1263651>

Naji, A. (1971). *The Palestinian resistance of reality and expectations*, Manuscripts of Arabic Studies: Beirut. [In Arabic].

Qasemi Esfahani, N. & Dadvar, I. (2023). "Application of Perception Theory to the Analysis of the Concept of War in the Novel Hares". *Research on Persian Language and Literature*, 21(68), 127-151. [In Persian]. <https://literature.ihss.ac.ir/Article/42562/FullText>

Ravanestan, A. M.; Amiri Khorasani, A. & Basiri, M. S. (2019). "Studying the Semantic and Structural Features in Freedmen's Letters during the Imposed War". *Journal of Resistance Literature*, 11(20), 61-96. [In Persian]. <https://doi.org/10.22103/jrl.2019.2465>

Saeed, S. J. (2024). *Waḥdahā Lā Tamūtu*, Iraq: Shams Lalanshar and Ilam. [In Arabic].

Al-Samuri, M. (2006). *Reading in the literature of the Iraqi resistance*, Diwan Al-Arab magazine. [In Arabic].

